

بررسی دیدگاه مدیران دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه درباره هویت ملی

* ابراهیم صالحی عمران

** میمنت عابدینی بلترک

*** حلیمه کنطورچی

E-mail: edpes60@hotmail.com

E-mail: Abedini.gilan@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۲/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۴/۱۰

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی دیدگاه مدیران دوره‌های تحصیلی درباره مؤلفه‌های مختلف هویت ملی از قبیل ارزش‌های ملی، دینی، انسانی و جامعه‌ای انجام گرفته است. روش پژوهش به صورت کمی و کیفی است که نمونه کمی آن تعداد ۲۷۴ نفر مدیران زن و مرد دوره‌های مختلف تحصیلی آموزش و پرورش استان مازندران و نمونه کیفی شامل مصاحبه عمیق با ۵ نفر از رؤسای آموزش و پرورش استان بوده است. روش گردآوری اطلاعات این پژوهش به صورت میدانی است که در بخش کمی از ابزار پرسشنامه محقق ساخته و در بخش کیفی از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد. یافته‌های پژوهش کمی بیانگر آن است که مؤلفه ارزش‌های ملی و دینی تحقق پیدا کرده است ولی ارزش‌های انسانی و جامعه‌ای از ابعاد هویت ملی تحقق نیافته است. یافته‌های حاصل از مصاحبه با مدیران بیانگر آن است که دوره ابتدایی به علت زیرساخت بودن از بهترین دوره‌ها برای آموزش هویت ملی است. همچنین مهم‌ترین نقطه ضعف نظام آموزشی کشور در آموزش هویت ملی جامع و گسترده نبودن این نوع آموزش‌ها است. علاوه بر این لازم است آموزش‌هایی هم به صورت رسمی و هم غیررسمی جهت آموزش این مفهوم در دوره‌های مختلف تحصیلی با توجه به شرایط و خصوصیات سنی و رشدی انجام گیرد.

کلید واژه‌ها: آموزش و پرورش، هویت ملی، دوره‌های تحصیلی، مدیران، ارزش.

* استاد برنامه‌ریزی آموزشی دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه مازندران، بابلسر، نویسنده مسئول

** دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه اصفهان

*** کارشناس ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری

مقدمه و طرح مسأله

هویت معادل واژه "Identity" از ریشه Idem در زبان انگلیسی به معنای مشابه و یکسان است. در تعریف هویت می‌توان گفت هویت مجموعه‌ای از علائم، آثار مادی، زیستی، جامعه‌ای، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه یا اهلیتی از اهلیت دیگر [فرهنگی از فرهنگ دیگر] می‌شود (شیخاوندی، ۱۳۷۹: ۶). هویت ملی که منتج از مفهوم هویت می‌باشد، آن ویژگی است که ملت‌ها را قابل شناسایی می‌کند. انسان از بدو پیدایش به دنبال کیستی و چیستی خود بوده است و سعی در شناخت و آگاهی از خود و دیگری داشته است. نه تنها انسان بلکه کلیه موجودات دارای هویت بوده و از ابتدای خلقت حامل وجوهی متفاوت از دیگران هستند (سخاوتی‌فر، ۱۳۸۶: ۴۶). از ویژگی‌های هویت تمایزبخشی و غیریت‌سازی آن است. «من» در برابر شخص دیگری معنی پیدا می‌کند و کشورم در برابر کشورهای دیگر؛ بر همین اساس فوکو هویت را تمایز نقاب‌ها می‌داند. وی معتقد است که غیریت، یعنی بیگانه‌ای که جزء جمعی نباشد و از آن طرد شود. در واقع تعیین غیریت یعنی هویت. وقتی ما غیر را می‌شناسیم هویت خودمان را می‌شناسیم (اکبری، ۱۳۸۴: ۳۲۳). اما هویت به‌عنوان یک پدیده سیاسی و اجتماعی، نوزاد عصر جدید و یک مفهوم علمی از ساخته‌های تازه علوم اجتماعی است که از نیمه دوم قرن کنونی، به جای مفهوم خلق و خوی فردی و جمعی (ملی) رواج یافته است (تاجیک، ۱۳۸۳: ۱۰). هویت رابطه مستقیم با فهم و درک افراد از دیگری دارد و در نهایت این که ممکن است تغییر و تحول در فرهنگ نسل‌ها به طول بینجامد و حتی تغییر نکند ولی هویت‌های متعددی شکل می‌گیرد، زیرا هویت رابطه‌ای مستقیم با تفسیر و باز تفسیر انسان‌ها دارد (غریاق‌زندی، ۱۳۸۴: ۵۴). هم‌چنین هویت‌ها پدیده‌هایی تاریخی هستند. اساساً زمانی می‌توان به خصوصیتی هویت اطلاق نمود که در تاریخ شکل‌گیری و استقرار داشته باشد (عاملی، ۱۳۷۸: ۲۳۴). در این بین، نظام‌های آموزشی در شکل‌دهی به هویت ملی کشورها نقش بی‌بدیلی دارند. تحلیل و بررسی علمی مواد به کار رفته در نظام‌های آموزشی و نیز بسامد کاربرد هر یک از مؤلفه‌های اصلی و فرعی، موضوع بررسی کارشناسانه است. افراد، هویت ملی را از طریق اجتماعی شدن به دست می‌آورند، آن را جزیی از شخصیت خود می‌سازند و در موقعیت‌های مناسب از آن استفاده می‌کنند. سازوکار تکوین هویت ملی برعهده آموزش و پرورش و به‌ویژه برعهده محیط جامعه‌ای به نام مدرسه است. عوامل متعددی در شکل‌گیری هویت ملی مؤثرند از جمله: تعامل‌های

اجتماعی موجود در مدرسه همانند تعامل‌های گفتمانی، معطوف به قدرت، صمیمی (عاطفی) و مبادله‌ای، فضای نمادین مدرسه و همکلاسی‌ها. در این پژوهش هویت ملی در سه حیطه شناختی، عاطفی و رفتاری بررسی شده است.

در طول تاریخ پیوسته پرسش کیستی و هویت افراد و ملت‌ها یکی از دغدغه‌های اصلی بشر بوده و در گذر جوامع به دوران مدرن پررنگ‌تر و به صورت جدی مطرح شده است. در ایران نیز در سال‌های اخیر موضوع هویت، به خصوص در جوانان و دانش‌آموزان، به صورت جدی مورد توجه قرار گرفته است. یکی از روش‌های تقویت هویت ملی و هویت بخشی، طرح آن در زمان کودکی، به ویژه در دوران دبستان است. به این منظور، مواد و کتب آموزشی می‌توانند در تقویت عناصر هویت بخش، باورهای ملی و برانگیختن عرق ملی، نقش اساسی داشته باشند. همان‌طور که بیان گردید، افراد هویت ملی را از طریق اجتماعی شدن به دست می‌آورند، والدین، معلمان و مربیان، دوستان و همسالان، هنرمندان، ورزشکاران، شخصیت‌های تاریخی و مذهبی، نویسندگان و دانشمندان و رسانه‌های ارتباط جمعی، از جمله عوامل هویت‌ساز هستند که توجه به آنها در کتاب‌های درسی و نظام آموزشی می‌تواند نتایج ارزشمندی در زندگی فردی داشته و به آثار اجتماعی و فرهنگی قابل توجهی منجر شود؛ مواردی مانند تکامل فردی، خودباوری و اعتماد به نفس، همدلی و هم بستگی ملی و گروهی، تعهد و مسئولیت‌پذیری، توجیحات ملی و افتخار به فرهنگ خودی و مقابله با نفوذ فرهنگ بیگانه، از جمله عوارض مشهود آن است. شکل‌گیری هویت از جنبه فردی و گذر از بحران هویت، موجب پیدایش نگرش مثبت فرد نسبت به خود می‌شود و اتکا به نفس و انگیزه و روحیه افراد را بالا برده، باعث ایجاد ارتباطات مناسب اجتماعی می‌شود و در این مرحله، داشتن هویت ملی قوی، بسیار مؤثر خواهد بود. بدین جهت، رسالت نظام‌های آموزشی در هر کشور پرورش افرادی است که بتوانند با شناخت درست و دقیق از خود و فرهنگ و ارزش‌های ملی و مذهبی خود به عرصه‌های اجتماعی و جهانی وارد شوند و مهم‌تر از همه، کتاب‌های درسی در نظام آموزش رسمی، وظیفه سنگینی ایفا می‌کنند و باید چنان عمل نمایند که هویت افراد از سطوح مختلف (فردی تا جهانی) به صورت کامل پوشش داده شود تا از خروجی این نظام، دانش‌آموختگان با شخصیتی متعادل، چند بعدی و متعهد وارد جامعه شوند (کهنه‌پوشی، ۱۳۸۷: ۲). لذا همان‌طوری که شکوری (۱۳۸۹: ۷۱) یادآوری نموده است، هدف کلی آموزش و پرورش در هر جامعه‌ای تربیت افراد براساس الگوی اعتقاداتی و ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است،

بر همین اساس، هر جامعه‌ای از انسان مطلوب خود تصویری دارد و معنا و غایت معینی برای آموزش و پرورش قائل است. از این رو می‌کوشد افراد خود را براساس این تصور و معنا تربیت کند. برای پرورش دانش‌آموز خلاق و توانمند و برای اعتلای فرهنگ جامعه افزایش انگیزه مدیران برای فعالیت‌هایی فوق برنامه با بالا بردن آگاهی‌های لازم در زمینه مشارکت فعال آنان عامل بسیار مهمی برای انتقال هویت ملی به دانش‌آموزان می‌باشد. در سیستم‌های آموزشی، افراد زیادی مشغول به کارند و فعالیت‌های آنها مستقیم یا غیرمستقیم در تربیت دانش‌آموزان و یا دانشجویان مؤثر است، اما در این میان، نقش مدیران از دیگر افراد بسیار برجسته‌تر می‌نماید؛ از این رو مدیران به‌عنوان یکی از عناصر آموزشی که با دانش‌آموزان در ارتباط هستند، توجه خاصی را می‌طلبد. بنابراین تحقیق حاضر به دنبال آن که مدیران دوره‌های مختلف آموزشی چه تصویری از هویت ملی و ابعاد آن در ذهن دارند؟ یا مدیران دوره‌های مختلف تحصیلی چه تصویری از مفهوم هویت ملی و مؤلفه‌های مختلف آن دارند؟ و ... .

چارچوب نظری

واژه هویت از لحاظ لغوی از واژه Identitas مشتق شده است و به دو معنای ظاهراً متناقض به کار می‌رود ۱- همسانی و یکنواختی مطلق؛ ۲- تمایزی که دربرگیرنده ثبات یا تداوم در طول زمان است. گرچه این دو معنا متناقض و متضاد به نظر می‌آیند، اما در اصل به دو جنبه اصلی و مکمل هویت معطوف هستند که در بحث از چیستی هویت بیان خواهد شد.

هویت از ویژگی‌هایی است که فرد برای خود برمی‌گزیند و خود را با آن می‌شناسد. هویت از دو بعد مورد مطالعه قرار می‌گیرد، یکی از بعد فردی که همزمان با رشد فرد در جریان اجتماعی شدن و دیگری از بعد اجتماعی و بیانگر ویژگی‌های که گوناگونی است که هم زمان با رشد فرد حاصل می‌شود.

هویت فردی: هویت فردی هویتی است که به ویژگی‌های فرد اشاره دارد و فرد به وسیله آن ویژگی‌ها خود را معرفی می‌کند و همان مشخصات و ویژگی‌های منحصر به فردی است که فرد را از غیر متمایز می‌کند. هویت فردی بیشتر در چارچوب روابط اشخاص جلوه می‌کند (عیوضی، ۱۳۸۰: ۱۸۰).

هویت جمعی: هویت جمعی، نشان دهنده تعلق فرد به یک جمع می‌باشد. هویت اجتماعی، هویتی است که فرد در فرایند اجتماعی شدن و در ارتباط با گروه‌ها یا واحدهای

اجتماعی موجود در جامعه، کسب می‌کند و مشخص‌ترین آنها گروه یا واحد اجتماعی یا حوزه و قلمروی است که خود یا ضمیر ما به آن اشاره می‌کند (عبدالهی، ۱۳۷۵: ۱۴۲). جرج هربرت مید پرچم‌دار نظریه هویت اجتماعی است که فرایند دستیابی فرد به احساس و برداشتی کامل از خویشتن را بررسی می‌کند. از دیدگاه مید هر فرد هویت و خویشتن خود را از طریق سازمان‌دهی نگرش‌های فردی دیگران در قالب نگرش‌های سازمان یافته اجتماعی یا گروهی شکل می‌دهد؛ به بیانی دیگر، تصویری که هر فرد از خود می‌سازد و احساسی که نسبت به خود پیدا می‌کند بازتاب نگرشی است که دیگران نسبت به او دارند (مید، ۱۹۶۴: ۲۲). تاجفل هویت اجتماعی را با عضویت گروهی پیوند می‌زند و آن را متشکل از سه عنصر می‌داند: عنصر شناختی، عنصر ارزشی و عنصر احساسی. بر این اساس هویت اجتماعی از دیدگاه تاجفل عبارت است از آن بخشی از برداشت یک فرد از خود که از آگاهی او نسبت به عضویت در گروه اجتماعی همراه با اهمیت ارزشی و احساسی منضم به آن عضویت سرچشمه می‌گیرد (تاجفل، ۱۹۷۸: ۶۳). نخستین بار فروید، به صورت کاملاً تصادفی از واژه هویت استفاده کرد و سپس آن را با معنای ضمنی روانی - اجتماعی درآمیخت. در اینجا اصطلاح هویت با معنایی ضمنی، به ارزش‌های منحصر به فردی اشاره می‌کند که با گذشته منحصر به فرد شخص پدید می‌آید. یعنی او براساس این فرایند به هویت تکیه می‌کند (محسنی، ۱۳۷۵). اریکسون نظریه فروید را در سه جهت گسترش داد. اول این که او هویت را به مراحل رشد فروید ربط داد. فروید بر کودکی تأکید داشت و می‌گفت شخصیت در ۵ سالگی یا کمی بیشتر از آن شکل می‌گیرد. اریکسون اعلام کرد که شخصیت در طول عمر و در مجموعه‌ای هشت مرحله‌ای رشد می‌نماید. دومین تغییری که اریکسون در نظریه فروید ایجاد کرد، تأکید بیشتر بر «من» بود تا «نهاد». از نگاه اریکسون، من بخش مستقل شخصیت است و وابسته به «نهاد» یا مطیع آن نیست (شولتز و شولتز، ۱۳۷۹: ۴۵). سوم این که اریکسون تأثیر فرهنگ، جامعه و تاریخ را بر شخصیت قبول داشت. او معتقد بود ما را نیروهای زیستی مؤثر در کودکی کاملاً کنترل نمی‌کند. هرچند این عوامل فطری مهم هستند، اما رشد شخصیت را به طور کامل توجیه نمی‌کنند از این رو، مهم‌ترین نظریه‌ای که در روان‌شناسی درباره هویت وجود دارد، نظریه اریکسون است. او مفهوم هویت و بحران هویت را در دوره نوجوانی مطرح می‌کند. با انتقال از نوجوانی به جوانی، یعنی زمانی که فرد به شخصی مستقل و قائم به ذات تبدیل می‌شود، هویت شکل می‌گیرد (اکبرزاده، ۱۳۸۳: ۳۲).

نظام آموزشی: نظام آموزش و پرورش نوین ایران از کودکانها، دبستانها، مدارس راهنمایی، دبیرستانها، دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی تشکیل شده است (علاقه‌بند، ۱۳۸۳: ۶۳).

کارکردهای مختلف نظام آموزشی: مسلماً هرگونه بحثی درباره هویت ملی و شکل‌گیری آن در ارتباط با نظام آموزشی باید با توجه به نکات مختلفی باشد. نکته اول: اگرچه شکل‌گیری و رشد هویت در بافت‌های مختلف اجتماعی نظیر خانواده، گروه همسالان، محیط‌های شغلی، بافت مذهبی و محیط‌های آموزشی رخ می‌دهد، چنان‌که در نظریه روانی - اجتماعی اریکسون بر تعامل و کنش متقابل بین فرد و محیط اجتماعی بسیار تأکید شده است، ولی اثر نظام‌های آموزشی تأمل برانگیزتر از همه عوامل دیگر می‌باشد. چرا که وقتی صحبت از نظام آموزشی می‌شود، صحبت از نظام آموختنی‌هاست، صحبت از یاددادن و یادگرفتن است. به عبارت دیگر صحبت از اکتساب است. بنابراین شکل‌گیری هویت ملی در انسان‌های یک جامعه آموختنی است و باید دانش، نگرش، ارزش و مهارت‌هایش را یاد گرفت و یاد داد.

نکته دوم: اهمیت شکل‌گیری هویت ملی است. اصولاً نظام‌های آموزشی موضوعات خودشان را از مسایل اجتماعی می‌گیرند: بیومن (۱۹۹۶: ۴۵) یادآوری می‌کند که هویت ملی موضوعی بسیار مهم در دوره پست‌مدرن است، چرا که در این دوره مردم مطمئن نیستند کی هستند. به عبارت دیگر، شرایط زندگی در دنیای جدید ایجاب می‌کند که هویت فرد در یک مفهوم وسیع‌تر حوزه فرهنگی و اجتماعی شکل بگیرد. در نظر اسمیت (۱۹۹۵: ۸۷) هویت نوعی اجتماعی کردن اعضای جامعه است که از آن تحت عنوان شهروندان یاد می‌شود. اما مسأله مهم این است که چه ارتباطی بین هویت ملی و شکل‌گیری آن در نظام آموزشی وجود دارد؟ هویت ملی در کدام ساختار و نهادهای (رسمی، غیررسمی و مستمر ضمنی) می‌باید شکل بگیرد؟ جایگاه آن در کدام یک از دوره‌های تحصیلی است؟ ارتباط این مفهوم با عناصر نظام آموزشی چگونه باید باشد؟ از نظام آموزشی تعابیر مختلفی وجود دارد

- ۱- منظور دوره‌های آموزشی است که شامل دوره آموزش عمومی و همگانی (پیش از دبستان، دبستان، راهنمایی)، و دوره آموزش متوسطه (رشته‌های مختلف تحصیلی)، دوره آموزش عالی (کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری) با اهداف متفاوت است.
- ۲- منظور عناصر درونی و اجزای نظام آموزشی از قبیل هدف آموزش، محتوای

آموزش، روش‌های آموزش، وسایل آموزش، ارزشیابی آموزش، گیرندگان آموزش، دهندگان آموزش، فضاهای آموزش، و زمان آموزش است.

۳- نظام آموزشی به‌عنوان یک سیستم اجتماعی که رابطه متقابل با سیستم‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و دینی دارد.

نظام آموزش و پرورش در جهان کنونی، وظایف و کارکردهای مختلفی را به‌طور آشکار و نهان برعهده دارد و ابزار تحقق اهداف و مقاصد اجتماعی به‌شمار می‌رود (صافی، ۱۳۸۱: ۸)؛

۱- **انتقال فرهنگ:** فرهنگ دلالت دارد بر نحوه و روش زندگی‌ای که هر جامعه‌ای برای رفع نیازهای اساسی خود از نظر بقا و دوام و انتظام امور اجتماعی اختیار می‌کند. آموزش و پرورش سازمانی است که وظیفه فرهنگ‌پذیری کودکان و نوجوانان را برعهده دارد. منظور از انتقال فرهنگ؛ انتخاب و انتقال دانستنی‌ها، سنت‌ها و ارزش‌ها، زبان، مذهب، هنر، مهارت‌ها و تجارب بشری و غیره از نسلی به نسل دیگر است. این امر مهم در گذشته دور به‌طور غیررسمی و امروزه اغلب به وسیله سازمان‌های رسمی آموزش و پرورش انجام می‌گیرد؛ لذا یکی از هدف‌های مهم نظام آموزش و پرورش هر کشوری از جمله ایران هدف فرهنگی (حفظ فرهنگ، تداوم و بقای آن) است. بدون شک در انتقال فرهنگ از طریق آموزش و پرورش باید به معیارهای فلسفی، اجتماعی و علمی برای بازسازی آن نیز توجه کرد.

۲- **اجتماعی کردن افراد (جامعه‌پذیری):** یکی از وظایف نظام آموزش و پرورش، انتقال ارزش‌ها، گرایش‌ها، آداب و رسوم فرهنگی و اجتماعی به نسل جدید است تا بدین وسیله هر فرد به انسانی اجتماعی تبدیل گردد و به ایفای نقش‌های اجتماعی قادر شود. فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل لازم برای اجتماعی کردن آدمی ضرورت دارد و لذا یکی از اهداف مهم هر نظام آموزش و پرورش اجتماعی و جامعه‌پذیر کردن نسل جدید جامعه است.

۳- **پرورش و رشد کیفیت کودکان، نوجوانان و جوانان** نظام آموزش و پرورش هر کشوری مهم‌ترین و مؤثرترین نظام پرورش و رشد شخصیت کودکان، نوجوانان و جوانان است. ضرورت توجه به رشد شخصیت آدمی و اهمیت پرورش جسمی و سلامت تن و پرورش قوای ذهنی و پرورش عواطف و ذوق هنری و رشد اخلاقی و تربیت دینی دانش‌آموزان موجب شده است که این امر مهم یکی از کارکردهای اساسی

نظام آموزش و پرورش به حساب آید و تربیت همه جانبه فرد از هدف‌های عمده محسوب شود (صافی، ۱۳۸۱: ۷).

۴- **تربیت و تأمین نیروی انسانی جامعه:** هر جامعه‌ای به نیروی کار ماهر و متخصص نیاز دارد. تربیت این نیرو در سطوح مختلف و به تناسب نیاز جامعه در بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات از وظایف مهم نظام آموزش و پرورش است. امروزه آموزش و پرورش رسمی سهم مهمی در تحرک اجتماعی افراد دارد و موجب می‌شود که فارغ‌التحصیلان به تناسب سطح تحصیل و نوع رشته، آماده ورود به سازمان‌های اجتماعی، فرهنگی و خدماتی شوند؛ بنابراین یکی از اهداف نظام آموزش و پرورش، تربیت نیروی انسانی مولد، کار آمد و واجد مهارت‌های فنی است. صافی (۱۳۸۱: ۶) خاطر نشان می‌سازد که کارکردهای نظام‌های آموزشی به حدی است که جوامع مختلف انتظار دارند، این سازمان باید پاسخگوی نیازهای معنوی و مادی آنان باشد و به‌عنوان یک عامل، تحقق نیازهای فردی و اجتماعی و رشد و توسعه فرهنگی - سیاسی و اقتصادی جامعه را ممکن کند.

آموزش و پرورش سازمان و سامان ده فکری و تنظیم کننده اصلی و اساسی راه و رسم عملی زندگی خردسالان، نوجوانان و جوانان و در واقع مدیران، کارگزاران و تولیدکنندگان و به‌طور کلی جامعه آینده هر کشور و ملت است. به همین علت بی‌هیچ گفتگو نظام هر کشور در هر زمان نسبت به صورت و محتوای این تأسیس و سامان دادن به آن صاحب رأی و نظر و تعیین کننده خط مشی و عامل اجرای آن به انحاء مختلف بوده است و فکر و ذکر خود و خط فکری و برنامه مورد نظرش را برای آینده مردم به این نهاد عرضه داشته و در اعمال و اجرای آن به جد کوشیده است. از سوی دیگر انتظام اجتماعی و وفاق اخلاقی و اقتصادی و تأمین امکانات کافی برای ارضای نیازهای معنوی و مادی افراد جامعه مستلزم آن است که اولاً افراد جامعه از لحاظ اخلاقی و اجتماعی تربیت شوند و ثانیاً تعداد هر چه بیشتری از مردم به کسب معرفت، آگاهی و مهارت نایل شوند. ثالثاً افراد زبده و مستعد با توجه به قابلیت و توانایی در زمینه‌های نوآوری، تخصص و رهبری پرورش یابند و بالاخره اقشار مردم از امکانات بالقوه هشیارسازی و آزاده پروری جریان آموزش و پرورش، عملاً برخوردار شده بتوانند آگاهانه و فعالانه در سازمان‌دهی و اداره جامعه خویش مشارکت کنند. آموزش و پرورش رسمی، ضمن انتقال میراث فرهنگی و اجتماعی، تسهیل و تدارک وسایل رشد و پرورش همه‌جانبه فردی و ایجاد یگانگی و انسجام اجتماعی، به تربیت نیروی انسانی

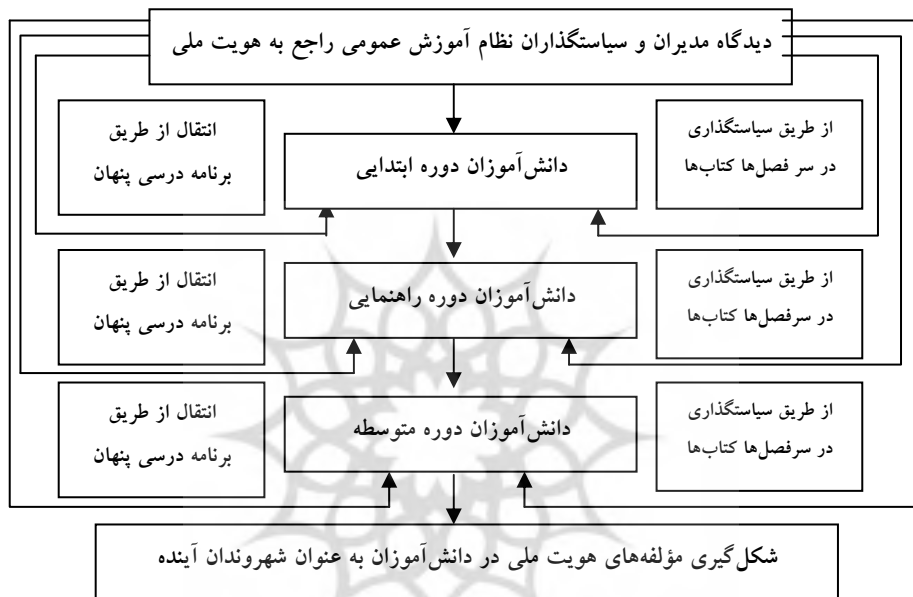

ماهر در زمینه‌های مختلف تخصصی می‌پردازد و موجبات جذب و اشتغال افراد را در سازمان‌ها و مؤسسات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی فراهم می‌سازد. هدف‌های عالی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران ناظر بر رشد ابعاد مهمی از رفتار و منش دانش‌آموزان است و نظام برنامه‌ریزی و اجرایی آموزش و پرورش متعهد است در جهت تربیت نسلی معتقد به مبانی دین، عامل به احکام و آداب الهی، برخوردار از سجایا و فضائل اخلاقی تلاش نماید و آنان را از رشد اجتماعی و سازگاری سیاسی و سلامت روانی و بدنی برخوردار سازد. بدون شک عوامل متعددی در این راستا سازگار و مؤثر هستند که از میان آنها محتوای دروس، شیوه مدیریت، شیوه تدریس معلمان، فعالیت‌های فوق برنامه و چگونگی فضاهای آموزش و پرورش از اهمیت بیشتری برخوردار هستند و سیاست آموزش و پرورش باید معطوف به بهره‌گیری کامل از ظرفیت هر یک از عوامل یاد شده جهت تحقق آرمان‌های تربیتی نظام آموزش و پرورش باشد.

نقش نظام آموزشی در شکل‌گیری هویت ملی

نظام آموزشی از دو طریق می‌تواند به شکل‌گیری و تقویت هویت ملی در دانش‌آموزان کمک کند. یکی از طریق معرفی میراث فرهنگی در بطن نظام آموزشی و برنامه‌های درسی و گنجاندن آن به طوری که در دانش‌آموز ایجاد غرور ملی و تاریخی کند. این موضوع به راحتی از طریق گنجاندن در سرفصل‌های درس علوم اجتماعی، فارسی، تاریخ و... امکان‌پذیر است. در حالت دوم از طریق برنامه درسی پنهان است که نظام آموزشی می‌تواند با توجه به انتظارات و هنجارهای نانوشته‌ای که برای دانش‌آموزان ارائه می‌دهد، هویت ملی را تقویت نماید. روش اول کاملاً واضح است بدین شکل که سیاستگذاران برنامه درسی به صورت آشکار مؤلفه‌های میراث فرهنگی و هویت ملی را در سرفصل برنامه‌های درسی بگنجانند. در زمینه روش دوم صاحب‌نظران برنامه درسی معتقدند که نظام آموزشی علاوه بر برنامه درسی آشکار به برنامه درسی پنهان نیز مبادرت می‌ورزد (مهرمحمدی، ۱۳۸۳: ۶۳۴-۶۳۹؛ شارع‌پور، ۱۳۸۴: ۲۰۸). آیزنز (۱۹۹۴) برنامه درسی پنهان را مجموعه‌ای از یادگیری‌ها در نظام آموزشی می‌داند که در بستر فرهنگ حاکم بر محیط آموزشی و بدون آگاهی مسئولان نظام آموزشی و مدرسان و یادگیرندگان حاصل می‌شود (به نقل از مهرمحمدی، ۱۳۸۳: ۶۳۷). به‌عنوان مثال مارگولیز (۲۰۰۲) میهن‌دوستی، ترس از مشکلات برای انجام دادن کارها و رسیدگی کردن روزانه دانشگاه‌ها و مدارس را جزئی از برنامه‌های درسی پنهان می‌داند. برنامه‌درسی پنهان

پیام‌هایی که مستقیم بیان نمی‌شوند اما از یادگیرندگان انتظار می‌رود آن‌را یاد بگیرند، گفته می‌شود (جکسون، ۱۹۶۸: به نقل از یوکسل، ۲۰۰۶: ۹۵؛ مک لارن، ۱۹۹۴: ۴۸). به عبارتی دیگر برنامه درسی پنهان از یادگیری‌هایی حکایت دارد که در چارچوب اجرای برنامه درسی تصریح شده و به دلیل حضور در بطن و متن فرهنگ حاکم بر نظام آموزشی، توسط یادگیرندگان تجربه می‌شوند. تجربه‌های یادگیری که بدین وسیله حاصل می‌شوند عمدتاً در قالب مجموعه‌ای از انتظارات و ارزش‌ها تبلور می‌یابند و کمتر معطوف به حوزه دانستنی‌ها یا شناخت می‌شوند. تأکید نظریه برنامه درسی پنهان بیشتر حول نظام آموزشی عمومی دور می‌زند (آیزنر، ۱۹۷۹؛ یوکسل، ۲۰۰۶: ۹۵)؛ که نمونه‌ای از آن انتظارات و خواست‌هایی است بالقوه فردی که وارد آموزش عمومی (ابتدایی راهنمایی و متوسطه) می‌شود و از او، درباره هویت ملی‌اش و ارج‌گذاری به میراث فرهنگی انتظار می‌رود. براین اساس، می‌توان مدل زیر را ارائه نمود.

ارتباط شکل‌گیری هویت ملی با دوره‌های تحصیلی

این ارتباط قابل تحلیل نیست مگر آن‌که ارتباط نظام‌های آموزش با فرهنگ مشخص شود. فرهنگ یک جامعه یعنی شیوه‌های زندگی آن جامعه، که عبارت است از افکار،

عقاید، آرزوها، مهارت‌ها، ابزار و وسایل، امور مربوط به زیبایی و کارهای هنری، آداب و رسوم و مؤسساتی که افراد آن اجتماع در میان آنها متولد می‌شوند و رشد می‌کنند. از طرف دیگر فرهنگ دارای دو جنبه مادی و معنوی است و به تعبیری می‌توان آن را مجموعه دستاوردهای بشری نیز قلمداد کرد. علاوه براین فرهنگ دارای اجزا و عناصری به شرح زیر نیز می‌باشد:

۱- عناصر عمومی فرهنگ: امور و رفتار، دانش و گرایش‌هایی هستند که بین تمام مردم یک جامعه عمومیت دارند.

۲- عناصر تخصصی فرهنگ: امور و رفتار، دانش و گرایش‌هایی هستند که بین گروه یا گروه‌هایی از مردم یک جامعه عمومیت دارند. معلومات و مهارت‌های لازم جهت کسب یک شغل.

۳- عناصر ابداعی یا اختراعی فرهنگ: منظور راه‌ها و شیوه‌های انجام کار یا طرز فکر خاصی است که نه تنها بین همه مردم عمومیت ندارند بلکه تمام اعضای یک گروه نیز از این نحوه فکر یا عمل پیروی نمی‌نمایند.

لذا نظام‌های آموزشی نیز با انجام دادن سه وظیفه الف) فهم و انتقال میراث فرهنگی، ب) ارزشیابی میراث فرهنگی و ج) توسعه و پیشرفت فرهنگ نقش مؤثری در این باره ایفا می‌کنند. اما از آنجایی که نظام‌های آموزش به دوره‌های مختلف آموزش تفکیک شده است، سؤال مهم این است که چه ارتباطی بین محتوای دوره‌های تحصیلی و عناصر فرهنگ وجود دارد؟

ارتباط دوره‌های تحصیلی با عناصر فرهنگ:

۱- دوره‌های آموزش عمومی (ابتدایی، راهنمایی) معمولاً محتوا و برنامه‌های خودش را از عناصر عمومی فرهنگ اخذ می‌کند (تأکید بر جامعه‌پذیری):

- یک فرد به صورت شخص زاده نمی‌شود بلکه با پرورش و آموزش اجتماعی به یک شخص مبدل می‌شود.
- کودک در لحظه تولد یک ارگانیسم زیستی است که فقط از طریق آموزش و پرورش و کتاب مجموعه ارزش‌ها و الگوهای رفتاری به شخص یا انسان اجتماعی و عقلایی تغییر می‌کند.
- مطمئن‌ترین راه برای رسیدن به انسجام اجتماعی، آموزش عمومی است.
- آموزش هویت ملی باید جزو کارکردهای پیدا و پنهان نهادهای آموزشی شود.

- آموزش هویت ملی با ایجاد فرصت‌های برابر یا برای همگان و گسترش عمومی آن همراه است.
  - تربیت ذهن باید مقدم تربیت بردست‌ها باشد.
  - این دوره دانش‌ها، نگرش‌ها و مهارت‌های مورد نیاز زندگی اجتماعی (شهروندی) را به یادگیرندگان منتقل می‌کند.
- ۲- دوره آموزش متوسطه، برنامه و محتواهایش را از عناصر تخصصی فرهنگ اخذ می‌کند. به عبارت دیگر یک نوع آموزش شغلی و حرفه‌ای می‌تواند باشد
- ۳- آموزش عالی، برنامه‌ها و محتواهای خودش را از عناصر تخصصی و ابداعی اخذ می‌کند که مربوط به عده‌ای خاص بوده و کارکرد حرفه‌ای و تخصصی دارد.

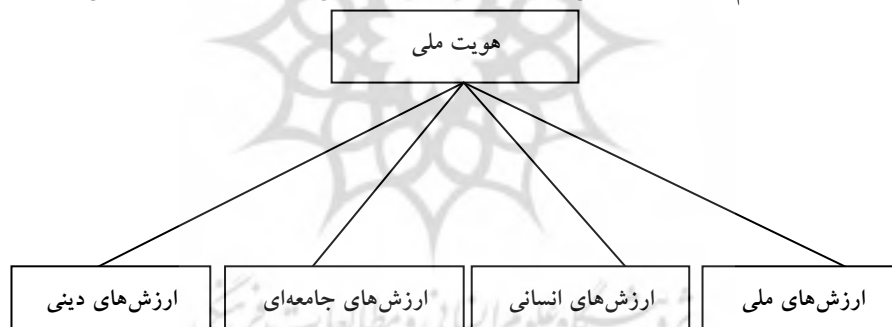

پیشینه پژوهش

آموزش هویت ملی جزو الزامات آموزشی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی است اما سؤال اساسی دیگر این است که وضعیت فعلی دوره‌های تحصیلی ایران در ارتباط با شکل‌گیری هویت ملی در دانش‌آموزان چگونه است؟ پژوهش‌ها نشان می‌دهد که دوره‌های تحصیلی برای آموزش هویت ملی چندان جدی نیستند. صالحی‌عمران (۱۳۸۶) در تحقیقی تحت عنوان «بررسی زمینه‌های شکل‌گیری هویت ملی در کتاب‌های درسی» نشان داده است که در کتاب‌های درسی توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده است (صالحی‌عمران، ۱۳۸۶: ۶۳ و صالحی‌عمران، ۱۳۸۷: ۳). ملا صادقی (۱۳۸۰) در تحقیقی تحت عنوان «نقش فعالیت‌های فرهنگی مدارس در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان» به این نتایج دست یافت که بر اسطوره‌ها و هنجارهای مذهبی مثل عیدهای اسلامی و جشن‌های انقلاب بیشتر تأکید شده است و نمادهای ملی مثل

عید نوروز و شب یلدا کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در پژوهش حکایی^۱ دیگر که توسط کلاندینین و کانلی (۲۰۰۰) به منظور چگونگی تأثیرگذاری تجارب آکادمیک بر هویت انجام گرفته نشان داده شده که تجارب دانشگاهی در رشد هویت افراد [هویت ملی] نقش مثبتی دارد. در پژوهشی دیگر هم وینگ هونگ نشان داد که تعلیم و تربیت ملی در هنگ‌کنگ توانسته است هویت ملی دانشجویان را تقویت کند (وینگ هونگ، ۲۰۰۲: ۱۲۹). تحقیقات خدایار (۱۳۸۷: ۴۵) نشان می‌دهد در آموزش متوسطه هم توجه چندانی به هویت ملی ایران و حوزه تمدن ایرانی مشاهده نشده است. حتی کتب تاریخ هم توجه چندانی به این امر ننموده‌اند (عبدی، ۱۳۸۷). لذا برای مطالعه بیشتر این موضوع و بررسی دیدگاه‌های مدیران نظام‌های آموزشی که یکی از اصلی‌ترین عناصر نظام آموزش هم محسوب می‌شوند این تحقیق انجام گرفته است. این تحقیق مؤلفه‌ها و ارزش‌های چهارگانه هویت ملی (قمری، ۱۳۸۴: ۲۳) زیر را در تصور مدیران آموزشی از هویت ملی و ارتباط آن با دوره‌های آموزشی را مورد بررسی قرار داده است:

- ۱- ارزش‌های ملی: میزان دلبستگی و تعهد به سرزمین، سرود ملی، سنت‌های ملی، استقلال کشور، تاریخ کشور، پرچم، آثار ملی، مشاهیر ملی، رهبران سیاسی.
- ۲- ارزش‌های انسانی: کمک به ستمدیدگان و همیاری با نیازمندان جهان، احساس همبستگی با مردم دیگر کشورها.
- ۳- ارزش‌های جامعه‌ای: احساس همبستگی با نیازمندان جامعه، رعایت مقررات جامعه.
- ۴- ارزش‌های دینی: پایبندی و عمل به فرایض دینی، نوع نگرش به غیر هم‌دینان، شرکت در مراسم و مناسک دینی، اعتقاد به پیشوایان دینی، شناخت علمای دینی.

1. Narrative Inquiry

هدف پژوهش

هدف اصلی تحقیق حاضر، بررسی دیدگاه مدیران دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه درباره هویت ملی می‌باشد.

سؤالات پژوهش

- ۱- مدیران دوره‌های مختلف آموزشی چه تصویری از هویت ملی و ابعاد آن (ارزش‌های ملی، ارزش‌های انسانی، ارزش‌های جامعه‌ای، ارزش‌های دینی) در ذهن دارند؟
  - ۱-۱- آیا مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های ملی آن می‌بینند؟
  - ۲-۱- آیا مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های انسانی آن می‌بینند؟
  - ۳-۱- آیا مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های جامعه‌ای آن می‌بینند؟
  - ۴-۱- آیا مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های دینی آن می‌بینند؟
- ۲- در نگاه مدیران کدامیک از ابعاد هویت ملی عملاً تحقق یافته است؟
- ۳- در نگاه مدیران آموزشی جایگاه آموزش هویت ملی در کدامیک از دوره‌های تحصیلی (ابتدایی، راهنمایی، متوسطه) قرار دارد؟
- ۴- در نگاه مدیران دوره‌های مختلف آموزشی چگونه می‌توان هویت ملی را آموزش داد؟
- ۵- در نگاه مدیران دوره‌های مختلف آموزشی چه نقاط قوت و ضعفی در انتقال هویت ملی به دانش‌آموزان وجود دارد؟

فرضیات پژوهش

- ۱- تصور مدیران دوره‌های مختلف آموزشی از هویت ملی و ابعاد آن جامع می‌باشد.
- ۲- از نگاه مدیران ابعاد هویت ملی در نظام آموزشی تحقق یافته است.
- ۳- از نظر مدیران جایگاه آموزش هویت ملی در تمامی دوره‌های تحصیلی (ابتدایی، راهنمایی، متوسطه) ضروری است.
- ۴- بررسی چگونگی آموزش هویت ملی در نگاه مدیران دوره‌های مختلف آموزشی.
- ۵- بررسی وجود نقاط قوت و ضعف در انتقال هویت ملی به دانش‌آموزان از منظر مدیران دوره‌های مختلف آموزشی.

روش پژوهش

پدیده‌های اجتماعی و انسانی موضوعاتی پیچیده‌اند، به همین دلیل روش‌های تحقیق در مورد این پدیده‌ها نیز متنوع و متعددند و اعتبار دستاوردهای تحقیق به شدت تحت تأثیر اعتبار روشی است که برای تحقیق برگزیده می‌شود (خاکی، ۱۳۷۸: ۱۰۲). از طرف دیگر، اخیراً توجه به روش‌های ترکیبی [کمی و کیفی، توأمان] در تحقیقات تربیتی رو به افزایش است. در همین زمینه گال و همکارانش (۱۳۸۶: ۱۲۳) معتقدند برای پژوهشگران معاصر تعلیم و تربیت، یکی از روش‌شناسی‌هایی که جذابیت روز افزونی یافته است، طرح پژوهشی روش‌های ترکیبی می‌باشد که در آن روش‌های کمی و کیفی در هم تنیده می‌شود تا به سؤالات پژوهشگران پاسخ گوید. روش مورد نظر در این پژوهش نیز از نوع کمی و کیفی است.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری این پژوهش کلیه مدیران زن و مرد دوره‌های تحصیلی استان مازندران در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹ به تعداد ۱۹۹۷ نفر می‌باشد. از آنجایی که هدف پژوهش حاضر بررسی دیدگاه مدیران دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه درباره هویت ملی است، تعداد ۲۷۴ نفر نمونه از مدیران زن و مرد آموزش و پرورش استان مازندران براساس جدول کرجسی و مورگان انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری در بخش کمی پژوهش حاضر، نمونه‌گیری خوشه‌ای است. در روش نمونه‌گیری خوشه‌ای؛ چهار شهر استان به ترتیب؛ ساری، نکا، بابلسر و نور انتخاب شدند که معرف جامعه مورد نظر بودند (چون گروه‌ها به هم شبیه بودند، به همین دلیل به صورت تصادفی انتخاب گردید). در نمونه‌گیری خوشه‌ای در مرحله ابتدایی باید از بین خوشه‌های تشکیل دهنده جامعه یا جمعیت مورد بررسی تعدادی خوشه را انتخاب کنیم. نحوه انتخاب خوشه‌ها می‌تواند تصادفی ساده یا منظم باشد. پس از انتخاب خوشه‌های مورد نظر وارد مرحله بعدی این نوع نمونه‌گیری می‌شویم. در این مرحله دو انتخاب اساسی داریم. در انتخاب اول کلیه اعضای خوشه‌های منتخب را مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌دهیم. به عبارت دیگر کلیه اعضای خوشه به‌عنوان حجم نمونه مطالعه در نظر گرفته می‌شوند به این شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای، نمونه‌گیری خوشه‌ای یک مرحله‌ای گفته می‌شود. در انتخاب دوم از بین کلیه اعضای خوشه یا خوشه‌های انتخاب شده تعدادی از اعضا به شیوه تصادفی ساده یا منظم انتخاب می‌گردند. به عبارت دیگر در این حالت در داخل

خوشه‌ها نمونه‌گیری انجام می‌دهیم که به این شیوه، نمونه‌گیری خوشه‌ای دو مرحله‌ای می‌گویند. روش نمونه‌گیری مورد استفاده در بخش کیفی، نمونه‌گیری هدفمند است. از طرفی حجم نمونه در مطالعات کیفی معمولاً کوچک است. در واقع حجم نمونه ممکن است یک مورد باشد. هدف انتخاب یک مورد یا موردها، فهم عمیق‌تر پدیده‌های مورد بررسی است (گال و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۳۰). ضمن این‌که در تحقیقات کیفی نمونه‌هایی انتخاب می‌شوند که برای رسیدن به اهداف پژوهش مناسب هستند (لذا انتخاب آنها براساس فرمول‌های نمونه‌گیری نیست) و در پژوهش حاضر ۵ مصاحبه انجام شد (معمولاً مصاحبه تا آنجا باید ادامه یابد که پاسخ‌های تکراری حاصل شود و در این پژوهش با مصاحبه با ۵ تن، این نتیجه حاصل گردید).

جدول ۱: توزیع فراوانی جامعه و نمونه آماری مدیران زن و مرد به تفکیک شهر و دوره تحصیلی سال تحصیلی ۹۰-۱۹

شهر	دوره		راهنمایی		متوسطه	
	جامعه N	n نمونه	جامعه N	n نمونه	جامعه N	n نمونه
ساری ۲	۳۵	۲۸	۲۷	۲۲	۴۸	۳۸
نکا	۲۰	۱۸	۱۹	۱۷	۲۴	۲۲
بابلسر	۳۵	۳۰	۲۳	۲۰	۲۵	۲۲
نور	۲۶	۲۴	۱۵	۱۴	۲۰	۱۹
جمع کل	۱۱۶	۱۰۰	۸۴	۷۳	۱۱۷	۱۰۱

نمونه‌گیری در بخش کیفی پژوهش به صورت هدفمند و با انتخاب حدود ۵ نفر از رؤسای آموزش و پرورش استان انجام گرفته است. رؤسای آموزش و پرورش، در واقع مدیران نظام آموزشی محسوب می‌شوند که در جایگاهی فراتر از مدیران مدارس قرار دارند به همین دلیل برای مصاحبه در نظر گرفته شدند.

ابزار گردآوری داده‌ها

روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی که در بخش کمی از ابزار پرسشنامه محقق ساخته و در بخش کیفی از مصاحبه نیمه ساختار یافته استفاده شد.

روایی و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها

پرسشنامه و مصاحبه باید از همان معیارهای اعتبار و پایایی سایر روش‌های جمع‌آوری اطلاعات در تحقیقات آموزشی برخوردار باشند (گال و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۱۵). لذا در این قسمت سعی بر این بود که نحوه تعیین روایی و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها توضیح داده شود.

✓ **روایی و پایایی پرسشنامه:** روایی ابزارهای اندازه‌گیری براساس قضاوت استادان و متخصصان موضوع حاصل شده است؛ جهت پایایی نیز از ضریب آلفای کرانباخ از طریق نرم‌افزار spss استفاده شد که با اجرای آزمایشی پرسشنامه بین حداقل ۳۰ نفر از اعضای جامعه آماری و گرفتن ضریب آلفای کرانباخ برابر ۰/۹۵ پایایی پرسشنامه مشخص شد.

✓ **روایی و پایایی مصاحبه:** روش تعیین روایی مصاحبه در این پژوهش همانند پرسشنامه بوده است. به عبارت دیگر با توجه به مؤلفه‌های اصلی پژوهش، سؤالات باز پاسخ طراحی گردید و به تأیید استادان و متخصصان در این حوزه رسید. هم‌چنین جهت تعیین اعتبار مصاحبه، ابتدا مطالعه‌ای مقدماتی بر روی سؤالات مصاحبه صورت گرفت. با چند نفر از مدیران در یک فضای نسبتاً صمیمانه، مصاحبه انجام گرفت و ضبط شد، سپس تغییرات لازم در سؤالات مصاحبه به عمل آمد. بنابراین سؤالات مصاحبه از قبل توسط پژوهشگر تدوین گردید و با توجه به پاسخ‌های مصاحبه شونده‌گان از طریق سؤالات واری (کنکاشی) توضیحات بیشتری از آنها خواسته شد.

یافته‌های پژوهش

الف) توصیف و تجزیه و تحلیل داده‌های کمی (پرسشنامه)

سؤال شماره ۱: مدیران دوره‌های مختلف آموزشی چه تصویری از هویت ملی و ابعاد آن (ارزش‌های ملی، ارزش‌های انسانی، ارزش‌های جامعه‌ای، ارزش‌های دینی) در ذهن دارند؟

جدول ۲: دیدگاه مدیران نسبت به ارزش‌های ملی

سؤال	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T محاسبه شده	T جدول	نتیجه آزمون
اول	۲۷۴	۳/۱۹	۰/۸۳	۳/۷۵۵	۱/۶۴۵	رد H_0

T محاسبه شده = ۳/۷۵۵ $\leq$ T جدول = ۱/۶۴۵ $\leq$ انحراف معیار = ۰/۸۳

1. Probing Questions

اطلاعات جدول بالا نشان می‌دهد که ۳۵/۷۶ درصد پاسخ‌دهندگان، در حد زیاد و خیلی زیاد بیان کردند که مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های ملی آن می‌بینند. در صورتی که ۲۲/۱۹ درصد پاسخ‌دهندگان تأثیر این عامل را در حد کم و خیلی کم می‌دانند. بر این اساس با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت، نسبت کسانی که در جامعه این عامل را در حد زیاد و خیلی زیاد مؤثر می‌دانند بین (۰/۳۹ و ۰/۳۳) است؛ اختلاف مشاهده شده بین فراوانی‌ها معنادار است؛ زیرا T محاسبه شده بیشتر از T جدول است نتیجه می‌گیریم که فرض صفر رد می‌شود. به عبارتی: مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های ملی آن می‌بینند.

جدول ۳: دیدگاه مدیران نسبت به ارزش‌های انسانی

سؤال	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T محاسبه شده	T جدول	نتیجه آزمون
دوم	۲۷۴	۲/۷۴	۰/۹۴	-۴/۵۹۷	۱/۶۴۵	تأیید H_0

$$T \text{ محاسبه شده} = -۴/۵۹۷ \quad T \text{ جدول} = ۱/۶۴۵ \quad \text{انحراف معیار} = ۰/۹۴$$

اطلاعات جدول بالا نشان می‌دهد که ۲۳/۴۶ درصد پاسخ‌دهندگان، در حد زیاد و خیلی زیاد بیان کردند که، مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های انسانی آن می‌بینند. در صورتی که ۴۳/۶۵ درصد پاسخ‌دهندگان تأثیر این سؤال را در حد کم و خیلی کم می‌دانند و با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت، نسبت کسانی که در جامعه این عامل را در حد زیاد و خیلی زیاد مؤثر می‌دانند بین (۰/۲۵ و ۰/۲۱) قرار دارد. اختلاف مشاهده شده بین فراوانی‌ها معنادار است؛ زیرا T محاسبه شده کمتر از T جدول است و بر این اساس نتیجه می‌گیریم که فرض صفر تأیید می‌شود. به عبارتی: مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های انسانی آن نمی‌بینند.

جدول ۴: دیدگاه مدیران نسبت به ارزش‌های جامعه‌ای

سؤال	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T محاسبه شده	T جدول	نتیجه آزمون
سوم	۲۷۴	۲/۸۳	۱/۰۰	-۲/۸۸۱	۱/۶۴۵	تأیید H_0

$$T \text{ محاسبه شده} = -۲/۸۸۱ \quad T \text{ جدول} = ۱/۶۴۵ \quad \text{انحراف معیار} = ۱/۰۰$$

اطلاعات جدول فوق بیانگر آن است که ۲۵/۶۹ درصد پاسخ‌دهندگان، در حد زیاد و خیلی زیاد بیان کردند که، مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های جامعه‌ای آن می‌بینند. در صورتی که ۴۵/۰۳ درصد پاسخ‌دهندگان تأثیر این

عامل را در حد کم و خیلی کم می‌دانند. با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت، نسبت کسانی که در جامعه این عامل را در حد زیاد و خیلی زیاد مؤثر می‌دانند بین (۰/۲۸ و ۰/۲۴) قرار دارد. اختلاف مشاهده شده بین فراوانی‌ها معنادار است؛ زیرا T محاسبه شده کمتر از T جدول است نتیجه می‌گیریم که فرض صفر تأیید می‌شود. به عبارتی: مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های جامعه‌ای آن نمی‌بینند.

جدول ۵: دیدگاه مدیران نسبت به ارزش‌های دینی

سؤال	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T محاسبه شده	T جدول	نتیجه آزمون
چهارم	۲۷۴	۳/۱۹	۰/۸۹	۳/۴۸۸	۱/۶۴۵	رد H_0

$$T \text{ محاسبه شده} = ۳/۴۸۸ \quad T \text{ جدول} = ۱/۶۴۵ \quad \text{انحراف معیار} = ۰/۸۹$$

اطلاعات جدول فوق نشان می‌دهد که ۳۶/۲۱ درصد پاسخ‌دهندگان، در حد زیاد و خیلی زیاد بیان کردند که، مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های دینی آن می‌دانند. در صورتی که ۲۶/۵۶ درصد پاسخ‌دهندگان تأثیر این عامل را در حد کم و خیلی کم می‌دانند. می‌توان با ۹۵ درصد اطمینان اظهار نمود که، نسبت کسانی که در جامعه این عامل را در حد زیاد و خیلی زیاد مؤثر می‌دانند بین ۰/۳۹ و ۰/۳۳ قرار دارد. اختلاف مشاهده شده بین فراوانی‌ها معنادار است؛ زیرا T محاسبه شده بیشتر از T جدول است نتیجه می‌گیریم که فرض صفر رد می‌شود. به عبارتی: مدیران دوره‌های مختلف آموزشی هویت ملی را در ارزش‌های دینی آن نمی‌بینند.

سؤال شماره ۲: در نگاه مدیران کدامیک از ابعاد هویت ملی تحقق یافته است؟

این سؤال که نتایج داده‌های کمی حاصل از پرسشنامه و سؤالات آماری تحقیق می‌باشد، نشان داد که از دیدگاه مدیران ابعاد ارزش‌های ملی و دینی تحقق پیدا کرده و سایر ارزش‌ها (انسانی - جامعه‌ای) از هویت ملی تحقق پیدا نکرده است، که نتایج مقایسه‌ای بین گروه‌های مختلف مدیران به شرح زیر می‌باشد:

۱- آیا تفاوت معناداری بین دیدگاه مدیران آموزشی زن و مرد در دوره‌های تحصیلی در خصوص مؤلفه‌های هویت ملی وجود دارد؟

جدول ۶: دیدگاه مدیران نسبت به ابعاد هویت ملی بر حسب جنسیت

فرضیه‌ها	زن	مرد	Pv	نتیجه آزمون
ارزش‌های ملی	۱۳۰	۱۴۴	۰/۰۷۶	تأیید H0
ارزش‌های انسانی	۱۳۰	۱۴۴	۰/۴۲۲	تأیید H0
ارزش‌های جامعه‌ای	۱۳۰	۱۴۴	۰/۱۵۲	تأیید H0
ارزش‌های دینی	۱۳۰	۱۴۴	۰/۹۴۶	تأیید H0
هویت ملی	۱۳۰	۱۴۴	۰/۸	تأیید H0

با توجه به P_v محاسبه شده در تمام فرضیه‌های مطرح شده که بیشتر از $0/05$ است، نتیجه می‌گیریم که فرض صفر تأیید شده است. به عبارتی اختلاف معنی‌داری بین پاسخ‌ها در دو گروه زن و مرد وجود ندارد. هم‌چنین در کل چهار فرضیه اختلاف معنی‌داری بین مدیران زن و مرد وجود ندارد.

۲- آیا تفاوت معناداری بین دیدگاه مدیران آموزشی دوره‌های تحصیلی با مدارک تحصیلی مختلف در خصوص مؤلفه‌های هویت ملی وجود دارد؟

جدول ۷: دیدگاه مدیران نسبت به ابعاد هویت ملی بر حسب مدارک تحصیلی

فرضیه‌ها	لیسانس	فوق لیسانس	Pv	نتیجه آزمون
ارزش‌های ملی	۱۴۹	۱۲۵	۰/۹۹۵	تأیید H0
ارزش‌های انسانی	۱۴۹	۱۲۵	۰/۱۶۵	تأیید H0
ارزش‌های جامعه‌ای	۱۴۹	۱۲۵	۰/۳۷۲	تأیید H0
ارزش‌های دینی	۱۴۹	۱۲۵	۰/۳۹۴	تأیید H0
هویت ملی	۱۴۹	۱۲۵	۰/۳۵۸	تأیید H0

جدول فوق نشان می‌دهد که در مورد همه فرضیه‌ها چون P_v محاسبه شده بیشتر از $0/05$ است، فرض صفر تأیید شده است به عبارتی باید عنوان نمود که، اختلاف معنی‌داری بین پاسخ‌ها در مدیران مختلف با مدارک تحصیلی مختلف وجود ندارد.

۳- آیا تفاوت معناداری بین دیدگاه مدیران آموزشی دوره‌های تحصیلی در خصوص مؤلفه‌های هویت ملی وجود دارد؟

جدول ۸: دیدگاه مدیران دوره‌های تحصیلی و مؤلفه‌های هویت ملی با استفاده از جدول

گزینه‌ها	ابتدایی	راهنمایی	متوسطه	P_v	نتیجه آزمون
ارزش‌های ملی	۱۰۰	۷۳	۱۰۱	۰/۷۹۲	تایید H_0
ارزش‌های انسانی	۱۰۰	۷۳	۱۰۱	۰/۶۰۴	تایید H_0
ارزش‌های جامعه‌ای	۱۰۰	۷۳	۱۰۱	۰/۳۳۷	تایید H_0
ارزش‌های دینی	۱۰۰	۷۳	۱۰۱	۰/۶۲۱	تایید H_0
هویت ملی	۱۰۰	۷۳	۱۰۱	۰/۷۲۷	تایید H_0

جدول فوق حاکی از آن است که، در مورد تمامی فرضیه‌ها به دلیل آنکه P_v محاسبه شده بیشتر از ۰/۰۵ است، فرض صفر تأیید شده است. به عبارتی؛ اختلاف معنی‌داری بین دیدگاه مدیران مختلف دوره‌های تحصیلی وجود ندارد.

ب) نتایج کیفی پژوهش (داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها)

جهت پاسخ‌گویی دقیق‌تر به برخی از مسائل این پژوهش با برخی از مدیران آموزش و پرورش نیز مصاحبه انجام گرفت تا به بررسی جزئی‌تر دیدگاه آنان درباره هویت ملی پرداخته شود (جدول ۹). لذا این قسمت از یافته‌های تحقیق با طرح سؤالات زیر انجام گرفت:

- ۱- با شنیدن هویت ملی چه تصویری در ذهنتان تداعی می‌شود؟
  - ۲- به نظر شما هویت ملی باید در کدام یک از دوره‌های تحصیلی (ابتدایی، راهنمایی یا متوسطه) گنجانده شود؟
  - ۳- دلایل شما برای این دوره چیست؟
  - ۴- چگونه می‌توان هویت ملی را آموزش داد؟
  - ۵- اهمیت هویت ملی را بیان کنید؟
  - ۶- نقاط قوت و ضعف آموزش هویت ملی را در چه می‌بینید؟
  - ۷- وضعیت فعلی هویت در نظام آموزشی ایران را چگونه ارزیابی می‌کنید؟
- بنابر آنچه از مصاحبه حاصل گردید؛ می‌توان اظهار نمود که با شنیدن هویت ملی، بعد ایرانی - اسلامی بودن در ذهن تداعی می‌گردد. در ارتباط با سؤال دوم، تمامی مدیران در این نکته متفق‌القول هستند که این مباحث را باید در پایه‌های پایین‌تر تحصیلی که به‌طور رسمی، دوره ابتدایی است، گنجانند. دلیل این سخن خود را آمادگی و پایه شکل‌گیری شخصیت فرد ابراز نموده‌اند. در ارتباط با چگونگی آموزش هویت ملی، به‌طور

میانگین، مدیران آموزشی معتقدند که هم از طریق آموزش رسمی و هم غیررسمی باید صورت پذیرد. سؤال پنجم مصاحبه نیز حاکی از اهمیت فراوان این مفهوم برای افراد می‌باشد. در ارتباط با سؤال بعدی، نظرهای گوناگونی ابراز نموده‌اند که جهت اطلاع بیشتر می‌توان به جدول زیر مراجعه نمود. وضعیت فعلی هویت در نظام آموزشی بنابر اظهار مدیران آموزشی، اسفبار می‌باشد و اصلاحات گسترده‌ای را در این زمینه می‌طلبند.

جدول ۹: خلاصه داده‌های حاصل از مصاحبه

سؤال اول	سؤال دوم	سؤال سوم	سؤال چهارم	سؤال پنجم	سؤال ششم	سؤال هفتم
نقش‌های معماری ایرانی بودن، سرداران ایرانی	در تمامی مقاطع تحصیلی، جایگاه اصلی جهت شروع، دوره ابتدایی است	دوره‌های پایین‌تر، آمادگی بیشتر است، لازم است که؛ هویت ملی در برنامه‌های درسی آورده شود.	آموزش‌های رسمی مؤثرتر است	تا زمانی که هویت و مفاهیم ارزشی را نشناسیم، بی‌سواد محسوب می‌شویم.	قوت: آشناساختن با مسائل ایرانی بودن. ضعف: آموزش متناسب با شرایط زمانی نیست، علم آمادگی دیرین متناسب با تغییرات شرایط جهانی و...	تلاش شده اما خیلی محدود می‌باشد.
اسلامی - ایرانی بودن	باید در ابتدای گنجاندن شود تا در دوره‌های بعدی تغییرات لازم در فرد صورت بگیرد.	چون شکل‌گیری شخصیت کودک باید ابتدا از این دوره آغاز شود.	باید به‌صورت غیررسمی آموزش داده شود.	اگر وجود نداشته باشد، از درون متفجر می‌شویم	قوت: تقویت حسن اسلامی - ایرانی. ضعف: اجرای نشدن برنامه‌ها و... نقاط ضعف بیشتر از نقاط قوت می‌باشد.	آطور که باید و شاید مورد توجه قرار نگرفته، نتیجه اش از خودبیگانگی و از یاد بردن مفهوم اسلامی - ایرانی بودن.
اعتقادات، آداب، ملیت ما ایرانی - اسلامی بودن	باید در دوره ابتدایی باشد و استمرار پیدا کند	چون شاکله فرد و ریشه‌دار کردن این امر باید از ابتدایی شروع شود.	آموزش رسمی و غیررسمی هر دو با هم.	بدون هویت، هیچ ریشه‌ای را نمی‌شود برای درخت اجتماع و انسان تصور نمود	قوت: ارتباط با اولیای دانش‌آموزان. ضعف: عدم بروز خلاقیت در اجرای طرح	تلاش‌هایی که شده، کافی نیست. شیوه‌های آموزش باید متناسب با شرایط تغییر کند که امروزه چنین چیزی مشاهده نمی‌شود.
شاخص‌های فرهنگی و ملی مثل سرزمین ایران، اسلامی بودن، ایرانی بودن، تاریخ انقلاب ما	باید از بدو تربیت نمود. پیش دبستان و مهد کودک از مقاطع غیررسمی، در مقاطع رسمی نیز دوره ابتدایی	برای ریشه‌دار کردن هویت باید از پایه‌ترین دوره شروع نمود.	آموزش رسمی و غیررسمی هر دو با هم مؤثرند.	وجودمان به این مفاهیم بستگی دارد.	در صورتی که آموزش‌ها درست و متناسب باسن و امکانات باشد، قوت و اگر نه جزء نقاط ضعف می‌باشد که آنچه مشاهده می‌شود، نقاط ضعف است نه قوت.	هویت اسلامی - ایرانی (ملی) اما بسیار کم‌رنگ است. زبان، فرهنگ، دین مشترک و... تقویت شوند تا حدی وضعیت هویت ملی در نظام آموزشی ما بهبود پیدا می‌کند.

موفق بوده و خوب کار شده و نمی‌شود علت اصلی آن است که جهت‌گیری درستی ندارد.	ضعف: کارشناسان این آموزش‌ها را ارائه نمی‌دهند. قوت زمانی است که این کار صورت پذیرد و...	عامل ایجاد همبستگی و وحدت ملی	آموزش غیررسمی در این زمینه مؤثرتر می‌باشد.	هر چه زودتر آشنا بشوند، در دوران جوانی و نوجوانی گرایش به همان سمت و سو پیدا می‌کنند	اکتفا به یک کلمه: ابتدایی.	ایرانی بودن، اسلامی بودن، سرزمین ما.	۵
--	---	-------------------------------	--	--	----------------------------	--------------------------------------	---

بحث و نتیجه‌گیری

تحکیم هویت ملی به‌عنوان مقوله مهم و اساسی در تمامی کشورهای یکی از کارکردهای آموزش و پرورش به حساب می‌آید. چنانچه تحقیقات انجام شده در این راستا در سایر کشورها مؤید این است که آموزش و پرورش به‌طور اعم و آموزش عالی به‌طور اخص در این امر موفق بوده‌اند. این در حالی است که نتایج مصاحبه صورت گرفته در پژوهش حاضر این گفته را رد می‌کند.

در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت نتایج حاصل از داده‌های جمع‌آوری شده در بخش کمی پژوهش، بیشترین ضریب اهمیت به ارزش‌های ملی و دینی و کمترین ضریب اهمیت به ارزش‌های انسانی و جامعه‌ای تعلق گرفته است. در نتایج کمی پژوهش مشخص شد که هنوز ارزش‌های انسانی و جامعه‌ای تا حدی ناشناخته مانده است و به این ابعاد توجه نشده است. نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نیز حاکی از آن است که تصور مصاحبه‌شوندگان از هویت ملی بیشتر مفهوم ایرانی - اسلامی بودن است، دوره ابتدایی هم مهم‌ترین و اساسی‌ترین دوره در آموزش مفهوم هویت ملی به دانش‌آموزان است. اگر دوره آموزش ابتدایی دوره آموزش عناصر عمومی فرهنگ قلمداد شود، آموزش هویت ملی نیز یکی از مهم‌ترین نوع آموزش‌ها در این دوره خواهد بود. بنابراین یافته‌های این پژوهش با مباحث نظری همخوانی دارد. علاوه بر آن نتایج نشان داد که وضعیت فعلی هویت در نظام آموزشی ایران نیز چندان مطلوب نیست و تلاش اندکی در این راستا شده است و می‌توان علت چنین وضعی را ندادن آموزش‌های کافی به دست‌اندرکاران، و کمبود متخصصان و کارشناسان در این رابطه عنوان نمود. هم‌چنین خاطر نشان شده است که لازم است آموزش‌هایی، هم به‌صورت رسمی و هم غیررسمی، برای بیان این مفهوم به دوره‌های مختلف تحصیلی با توجه به شرایط و خصوصیات سنی و رشدی داده شود. آنچه مسلم است برنامه‌ریزان و

دست‌اندرکاران باید قدم‌های استوارتری بردارند و به دو عامل ارتقای فرهنگ آموزش هویت ملی و تجهیزات و امکانات لازم برای دانش‌آموزان توجه بیشتری نشان دهند زیرا آنچه سازمان‌ها را به سمت کمال و پیشرفت هدایت می‌کند، همان تأکید بر نیروی جوان فعال و پویای است که با توان جسمی و روحی شاداب بتواند در جامعه قدم‌های استوارتر بردارد و سرافراز باشد. به هر جهت، تحقیق و بررسی درباره هویت ملی و ارتباط آن با نظام‌های آموزشی همچنان نیازمند پژوهش و بررسی بیشتری است.

منابع

- اکبرزاده، نسرین (۱۳۸۳)؛ *روان‌شناسی رشد و تحول؛ گذراز نوجوانی به پیری*، تهران: دانشگاه الزهرا(س).
- اکبری، محمدعلی (۱۳۸۴)؛ *تبارشناسی هویت جدید ایرانی در عصر قاجاریه و پهلوی اول*، تهران: علمی و فرهنگی.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳)؛ «انسان مدرن و معنای هویت»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۲۱، صص ۹-۲۸.
- ----- (۱۳۸۴)؛ *روایت غیریت و هویت در میان ایرانیان* (چاپ اول)، تهران: فرهنگ گفتمان.
- خاکی، غلامرضا (۱۳۸۲)؛ *روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی*، تهران: درایت و مرکز تحقیقات علمی کشور.
- خدایار، ابراهیم (۱۳۸۷)؛ *هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش: مورد مطالعه دوره متوسطه. فصلنامه مطالعات ملی*، س ۹، ش ۳۵، صص ۲۸-۵۲.
- سخاوتی‌فر، نورمحمد (۱۳۸۶)؛ *بررسی رابطه بین هویت ملی و هویت قومی ترکمن‌ها در استان گلستان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بابلسر: دانشگاه مازندران.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۴)؛ *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران: سمت.
- شکوری، علی (۱۳۸۹)؛ «آموزش و جهانی‌شدن»، *فصلنامه مطالعات فرهنگی دانشگاه تهران*، دوره جدید، بهار و تابستان ۱۳۸۹، ش ۲۱، صص ۶۳-۷۶.
- شولتز، دوان و شولتز، سیدنی (۱۳۷۹)؛ *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران: ویرایش.
- شیخاوندی، داور (۱۳۷۹)؛ *تکوین و تنفیذ هویت ایرانی*، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- صافی، احمد (۱۳۸۱)؛ *آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه*، ج ۳، تهران: سمت.
- صالحی‌عمران، ابراهیم (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۸، ش ۲۹، صص ۶۴-۸۴.
- ----- (۱۳۸۷)؛ «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۹، ش ۳۵، صص ۳-۲۵.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۷۸)؛ *فرایند جهانی‌شدن و هویت ایرانی در بریتانیا*، مجموعه مقالات، تهران: فرهنگ و ارتباطات اسلامی.

- عبداللهی، محمد (۱۳۷۵). «جامعه‌شناسی بحران هویت»، *نامه پژوهش*، ش ۲ و ۳، صص ۱۲۱-۱۵۴.
- عبدی، عطاالله (۱۳۸۷) «جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش و پرورش: مورد مطالعه کتب تاریخ دوره دبیرستان»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۹، ش ۳۵، صص ۵۳-۹۷.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۸۳)؛ *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ج ۳۳، تهران: روان.
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۰)؛ «هویت دینی و چالش‌های آن»، *نامه پژوهش فرهنگی*، س ۶، صص ۱۷۹-۲۰۸.
- غزایاق‌زند، داوود (۱۳۸۴)؛ «روشنگری، هویت و نوگرایی در ایران: نگاه شناخت‌شناسانه»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، س ۶، ش ۲۱، صص ۴۷-۶۸.
- قمری، داریوش (۱۳۸۴)؛ *همبستگی ملی در ایران*، تهران: تمدن ایرانی.
- کهنه‌پوشی، سیدمصالح (۱۳۸۷)؛ *تحلیل محتوای مفهوم هویت کتاب جامعه‌شناسی ۲ و ۱ رشته علوم انسانی مقطع متوسطه، هفتمین همایش انجمن مطالعات برنامه درسی ایران: برنامه درسی دوره راهنمایی و متوسطه؛ چالش‌ها و چشم‌اندازها*، تهران: دانشگاه تربیت معلم.
- گال و همکاران (۱۳۸۶)؛ *روش تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ترجمه: احمدرضا نصر و همکاران، تهران: سمت و شهید بهشتی.
- محسنی، نیک‌چهره (۱۳۷۵)؛ درک خود از کودکی تا بزرگسالی، تهران: بعثت.
- ملاصدقی، منیره (۱۳۸۷)؛ *نقش فعالیت‌های فرهنگی مدارس در شکل‌دهی هویت ملی دانش‌آموزان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات.
- مهرمحمدی، محمود (۱۳۸۳)؛ *برنامه درسی پنهان، برنامه درسی پوچ و برنامه درسی پوچ پنهان در برنامه درسی: نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها*، مشهد: به‌نشر.
- Bauman, z (1996); *From pilgrim to tourist: or a short history of identity*, in Stuart Hall and p. DuGay (eds) questions of cultural identity, London. Sage, PP 18-36.
- Clandinin D.J. and Connelly, F.M. (2000); *Narrative Inquiry: Experience and Story in Qualitative Research*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Eisner. E. W (1979); *The educational imagination: on the design and evaluation of school programs*, Macmilan publishing co. Inc. New York.
- McLaren, P. (1994); *Life in schools: an introduction to critical pedagogy in the foundations of education*, New York: Longman.
- Mead. J (1964); *On Social Psychology: Selected Papers*, Chicago: University of Chicago Press.
- Smith. A. D (1995); *Nation and nationalism; in a global Era*, Cambridge. Policy Press.
- Tajfel. H (1978); *Differentiation Between Social Group*, London: Academic.
- Wing-hung, Ch (2002); "National Education and Cultivation of Students' National Identity in Hong Kong: Prospects and Challenges", *Education and Manpower Bureau, Hong Kong*, People's Republic of China presses.
- Yuksel S (2006); "The Role of Hidden Curricula on the Resistance Behavior of Undergraduate Students in Psychological Counseling and Guidance at a Turkish University", *Asia Pacific Education Review*, Vol 7, No 1, PP 94-107.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی